

DE BROUWERIJ BIJ DE OUDE TOREN IN HAAREN

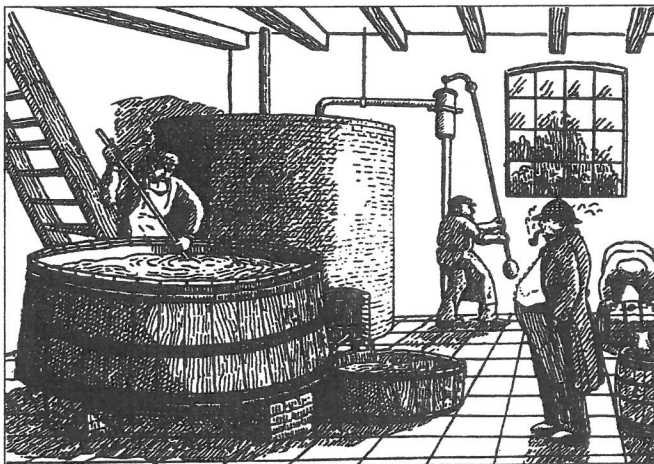
door Frank Scheffers

Tegenwoordig heeft ons drinkwater een constante en goede kwaliteit. Dit is niet altijd zo geweest. Als in vroeger eeuwen de kwaliteit van het drinkwater onvoldoende was vormde bier een goed alternatief. Door de bereidingswijze bevat het bier geen ziektekiemen, in tegenstelling tot water, dat vaak de oorzaak was van het overbrengen van epidemieën. Aan het einde van de 19e eeuw vormden de ontdekkingen van Louis Pasteur (1822-1895) betreffende het gisten en conserveren van voedsel via pasteurisatie de basis voor een betere kwaliteit van het bier en dat zowel op het gebied van smaak (verschillende soorten gist geven verschillende smaken), als op het gebied van het conserveren ervan. Voorheen was het bier beperkt houdbaar. Hierdoor had vrijwel elk dorp zijn eigen brouwerij.

Haarens bier

Ook Haaren had een eigen brouwerij. In het oude hart van Haaren tegenover de oude toren was eeuwenlang de brouwerij van de familie Lombarts gevestigd. De laatste telgen uit dit brouwersgeslacht lieten de oude brouwerij in 1889 slopen. Het echtpaar Van Kasteren-Snellen weet in 1978 in een interview met de krant *Het Nieuwsblad* nog enkele bijzonderheden over het Haarens bier te vertellen.¹ "Het was lekker bier en had zo'n stevig schuim dat het als een bol op het glas kon blijven staan. Het (donkere) bier zat in witte kruiden met beugelsluiting. Het kostte zes

centen". Behalve bier zal een tijdlang ook jenever gestookt zijn.² Bij de invoering van het kadaster rond 1832 is een inventarisatie gemaakt van de in elke gemeente voorkomende brouwerijen. De Haarens brouwerij wordt dan als volgt omschreven: "een goed onderhouden brouwerij, bevat een ketel, een roerkuip, twee koelbakken, een kelder en een mouterij. De geschatte huurwaarde bedraagt f 60. Naast deze brouwer en ertoe behorende is nog een afzonderlijk gebouw met een ketel, roerkuip, koelbak en een kelder. De geschatte huurwaarde hiervan is f 20." Verder wordt opgemerkt dat het bier dat in

In de Brouwerij circa 1890. Tekening uit Oud Brabants Dorpsleven van Bernard van Dam: p. 152.

deze brouwerij wordt gemaakt in Haaren en omstreken wordt gedronken. In het jaar 1828 waren volgens de opgave aan de ambtenaren van het kadaster in de brouwerij 1.383 vaten en 24 kannen bier gebrouwen.

Als in 1876 een inventaris opgemaakt wordt ten behoeve van de minderjarige kinderen van de eigenaren van de brouwerij, wijlen het echtpaar Witloxx-Vugs, kan een goed beeld verkregen worden van de oude brouwerij. In de inventaris wordt gedetailleerd beschreven wat in en om de brouwerij aanwezig was. Het woonhuis was rond 1828 één van Haarens comfortabelste huizen. Enkel kasteel Nemerlaer en de woning met duiventoren van F. van Heck aan de huidige Pastoor Jansenstraat was door het kadaster als luxer geklassificeerd. Uit de inventaris uit 1876 blijkt het brouwerscomplex te bestaan uit een keuken, geut met kelder, slaapkamertje, kantoor vervolgens een gang met opkamer, grote kamer en nog een klein kamertje. Verder stond op het erf nog de stal waar het paard, zes koeien, dertig kippen, vier hanen en vier kalkoenen waren ondergebracht. Tot de brouwerij behoorde ook een moutzolder, een stokerij en een keukentje. Verder stond op de werf nog een buitenschop, een karhuis met varkenshok, een binnenschop, paardenstal waar nog een paard, een koe en een wit bonten os onderdak vonden, een voederhok, kippenhok, loods voor twee bierwagens, een schuur met kelder een hooigebont en twee buitenskelders. De inventaris geeft ook enkele bijzonderheden prijs over de brouwerij. Zo in op het tijdstip van overlijden in Haaren 500 kilogram Gelderse hop en een partij Vlaamse hop in voorraad. Op de moutzolder was 60 hectoliter gerst en 5.000 kilo mout in voorraad. In de brouwerij zelf was 30 hectoliter gerst in werking op de vloer; er werd dus 30 hectoliter gemout op de vloer. Bij het mouten wordt het zetmeel

dat aanwezig is in de gerst omgezet in vergistbare suikers. Later in het brouwproces worden deze suikers omgezet in alcohol. Voor het mouten zijn vier stappen nodig. Eerst werd het graan gereinigd en gesorteerd. Vervolgens werd het geweeke waarna het moest kiemen. Dat proces duurde ongeveer zes dagen. Het vochtig kiemgoed werd dan in 20 cm dikke lagen opengespreid op de vloer, regelmatig gekeerd en indien nodig bevochtigd. Het eind product heet groenmout. Het is rijk aan enzymen en kan onmiddellijk in een stokerij worden gebruikt. Vervolgens wordt het groenmout geëest. Daarbij wordt het vochtgehalte van het groenmout verlaagd waardoor het kiemproces wordt stilgelegd en schimmelaantasting wordt vermeden. Voor het eesten werden zogenaamde eestklederen en eestschalen gebruikt die ook in de inventaris genoemd worden. Ook de voorraad bier werd opge tekend. In de schuurkelder waren 20 tonnen bier opgeslagen, in de buitenkelder 4 tonnen.

Tegenwoordig herinnert weinig meer aan de aanwezigheid van de brouwerij of het moet de oude tuinmuur zijn. De oude brouwerij stond ter plaatse van het huidige herenhuis, Kerkeind 1 op de hoek van het Kerkeind en de Torenstraat. In de zogenaamde MIP (Monumenten-Inventarisatie Project)-rapportage wordt het pand omschreven als een éénlaags woonhuis met bakstenen lijst. Een gevel van vijf traveeën met centrale ingang. Het pand is voorzien van sierankers en de ramen en deur zijn voorzien van omlijstingen en kuif. Het zadeldak is gedekt met oud hollands pannen. Het pand is gebouwd door de gebroeders Witloxx; Arnoldus (1859-1917) en Antonius Petrus (1864-1926). Het evenbeeld van deze woning staat in Tilburg op de West Heijkant, tegenwoordig De Schans nummer 43. Dat laatste pand is ouder. Het is gebouwd in 1873

door de Moergestelse boer in ruste M. Reijnen. Toen het pand in 1873 werd gebouwd stond aan de overkant van de straat nog de Tilburgse brouwerij van de familie Witloxx. Het zal zo in de smaak gevallen zijn bij de familie Witloxx dat ze voor zichzelf een gelijksoortig huis hebben laten bouwen in Haaren.

Een derde broer, Gerardus Josephus geboren in 1862 te Tilburg was in 1892 al in Haaren ongehuwd overleden. Hij oefende samen met zijn broers het bierbrouwersambacht uit. Een vierde zoon had voor de geestelijkheid gekozen, in 1888 was hij priester te Bakel.³ Geen van de vier gebroeders Witloxx had nakomelingen. In 1921 werd het pand aan het Kerkeind verkocht aan de timmermanszoon Adrianus Gerardus van den Hurk, die er een wagenmakerij begon. In 1937 wordt alsnog vergunning verleend voor het in werking hebben van een elektrische wagenmakerij met twee elektromotoren, één van twee en één van twee en half PK.⁴ Het pand werd later bekend als "Pension van den Hurk" en kort na de oorlog in gebruik genomen als een gezinsvervangend tehuis. Het huis kreeg aan de achterkant een aanbouw, dienend als verblijfsruimte voor de bewoners van het opvangtehuis. In een losstaande vleu-

gel werden nog woon- en slaapvertrekken ondergebracht.⁵

De laatste brouwers

De laatste brouwers in Haaren waren de gebroeders Witloxx. Drie broers oefenden het ambacht van bierbrouwer uit. De familie Witloxx exploiteerde vanouds ook een brouwerij te Tilburg op de Heikant aan de Schans. Die werd gelijktijdig met de brouwerij in Haaren geëxploiteerd. De drie brouwers en hun eerwaarde broer waren kinderen van de Tilburgse brouwer Adriaan Witloxx en Francisca Vugs uit Enschoot. Francisca was de dochter van burgemeester/tapper Jan Vugs en Joanna Storumans uit Enschoot. Toen Francisca Vugs in Tilburg op 27 september 1874 overleed waren haar vier zonen nog minderjarig. Nog geen twee jaar later overleed ook vader Witloxx en bleven de vier kinderen als wees achter. Adriaan Witloxx zal zijn einde hebben voelen naderen. Dat hij niet onverwacht is overleden is ook af te leiden uit de openstaande rekeningen bij zijn overlijden aan de dokters Van der Heijden uit Tilburg en Sneidera uit Turnhout. Op 5 februari 1876 passeert hij voor de Tilburgse notaris een akte waarbij zijn zwager Jan Vugs, gemeentesecretaris te Enschoot, tot

Kerkeind 1: het brouwershuis 2006, foto F. Scheffers.

voogd en zijn zwager Andreas Vugs, bierbrouwer en landbouwer te Haaren als toezienend voogd benoemd wordt.⁶ De volgende dag overlijdt Adriaan Witlokx om zeven uur in de namiddag. Enkele dagen na het overlijden wordt door de voogden een inventaris gemaakt.⁷

Er wordt inventaris opgemaakt ten sterfhuize van Adriaan Witlokx in Tilburg. Ook wordt inventaris opgemaakt in de brouwerij en de brouwhoeve te Haaren die ook in gebruik was bij de overledene en nu bewoond wordt door zijn zwager Andreas Vugs. Alles wordt minutieus vastgelegd in notariële akten. Er zijn zes lange dagen nodig om alles te inventariseren. Aangezien de familie Witlokx voornamelijk domicilie hield te Tilburg was de inboedel van het huis aan de Schans in Tilburg het meest luxueus ingericht. In de grote kamer met twee ramen aan de straatzijde stonden diverse hardhouten, kersenhouten en mahoniehouten meubels. Ook stond er een ledikant met een kroon en groen behangsel (bedgordijnen). Ook de brandkast stond in die kamer. Opvallende zaken zijn verder het familieportret in de grote kamer, het dominospel, dambord en de twee geweren in de keuken. Verder was een grote hoeveelheid porselein, Delfts aardewerk en zilver bestek aanwezig. Toch zal niet altijd van porseleinen borden en met zilver bestek gegeten zijn. Er is ook circa vijfhonderd stuks vaatwerk aanwezig, deels in gebruik en deels "voor handen". Ook de sieraden van mevrouw Witlokx waren nog in de boedel aanwezig; een gouden ketting, gouden en zilveren broche, zes handringen, zes gouden oorbellen, vier dito zilveren en twee koralen kettingen, één met een gouden en een met een zilveren slot. Adriaan Witlokx bezat een gouden horloge. Hoewel de familie zelf bier brouwde zal er ook de nodige wijn geconsumeerd zijn; in de kelder werden 158 flessen wijn aangetroffen. De schatters waardeerden die

op 100 gulden.

Ook de brouwerswoning in Haaren was volledig gemeubileerd met zaken van overledene. Opvallende zaken zijn het nese kabinet in de keuken, twee halve kastklokken, een ijzeren brandkast, een staande klok, een blauw gebloemd porselein koffie- en theeservies, een nationale vlag, twaalf zilveren lepels en vorken, zilveren suikerlepeltjes, suikerstrooiers 350 stuks vaatwerk zowel in gebruik in voorraad. In totaal zijn de roerende zaken op 8.628 gulden gewaardeerd. De boekhouding van beide brouwerijen was in Tilburg gevoerd. De brouwerijen waren afzonderlijk geadministreerd. Zo stond de boekhouding van de Haarens brouwerij uit de volgende boeken:

- een boek genaamd het "heerenboek" van 49 bladzijden. Hier zullen de particuliere klanten in opgetekend zijn. de debiteurenlijst blijkt dat de notulen uit de regio hun bier van de Haarens brouwerij betrokken; Mgr. Die te Haaren, Jonker De Jonge van Zwijnsbergen, Jonker Alberic van de Bogaerde van de Nemerlaer behoort tot zijn klantenkring.
- een oud en een nieuw kasteleinsboek. Daar zullen de leveranties aan kasteleins in opgetekend zijn;
- een journaal;
- een dienstbodenboekje;
- een boterboekje en
- een schuldenboekje.

In de papieren werden ook vele notariële akten en obligaties aangetroffen. Witlokx had aan velen geld uitgeleend. Zo worden naast obligaties ten laste van de gemeenten Oisterwijk en Tilburg ook obligaties aangetroffen uit Portugal, Turkije en Rusland. De weeskinderen zullen bij hun oom in schot zijn opgevoed. Het kadaaster vernam dat als woonplaats van de kinderen Witlokx. De voogden doen hun best om het vermogen van de kinderen Witlokx goed

beheren. Zo wordt in maart 1876 door Jan Vugs als voogd van de kinderen Witloxx een huis, erf en tuin gekocht aan het Kerkeind te Haaren. Deze woning, die stond aan de huidige Tempeliersweg lag naast een pand dat al in hun bezit was. Het spreekwoord buurmans grond is maar eens te koop zal reden zijn geweest om tot aankoop over te gaan.

Alle vier de kinderen zijn geboren in Tilburg. Nadat ze na het overlijden van hun ouders een tijd in Enschoot bij hun voogd hebben gewoond worden Arnoldus en zijn broer Antonius Petrus in een notariële akte uit 1886 vermeld als brouwers te Tilburg. Hun broer Gerardus Josephus wordt daarentegen als brouwer te Haaren vermeld.⁸ Hij zal aangewezen zijn om de brouwerij in Haaren te bestieren. Hij heeft echter niet oud mogen worden. Op 7 januari 1892 overlijdt hij ongehuwd te Haaren op negentwintigjarige leeftijd. De broers Arnoldus en Antonius Petrus zullen de brouwerijen in Haaren en Tilburg hebben voortgezet. Arnoldus overlijdt in 1917 weliswaar in Haaren maar hij is op dat moment nog woonachtig in Tilburg. Mogelijk is hij onverwacht bij het brouwen in Haaren overleden. Zijn broer Antonius Petrus overlijdt ongehuwd in Tilburg op 12 januari 1926. Hij staat dan niet meer te boek als brouwer maar als landbouwer, daarmee is

een einde gekomen aan een lange traditie in het brouwersambacht.

Het gezin Witloxx-Oomen

De grootvader van de gebroeders Witloxx, Arnoldus Witloxx trouwde in 1793 met Johanna Catharina Oomen uit het Limburgse Venray. Ze was een dochter van Peter Oomen en Anna Maria Helsemans. Ook Arnoldus was brouwer op de Heikant in Tilburg. Het echtpaar Witloxx-Oomen heeft vijf kinderen gekregen die de volwassen leeftijd hebben bereikt; twee dochters en drie zonen. Dochter Antonia overlijdt ongehuwd op 9 maart 1860 op drieënzestigjarige leeftijd. De andere dochter, Maria Adriana, huwt op 29 januari 1834 te Haaren met de Tilburgse bierbrouwer Augustinus Momers en overlijdt een paar maanden na de geboorte van haar enige kind op 1 december 1836, vijfendertig jaar oud. De familie Momers bezat een groot brouwerijcomplex op de Heuvel in Tilburg ongeveer op de plaats waar nu de winkel van Van den Brekel is gevestigd.⁹

Van de drie zonen van het echtpaar Witloxx – Oomen is alleen de hierboven genoemde Adrianus gehuwd. Zijn broer Gerardus Josephus is bierbrouwer te Tilburg en overlijdt er ongehuwd op 7 maart 1859. De derde broer, Petrus Martinus woont afwisselend in Haaren en Tilburg. Ook hij is

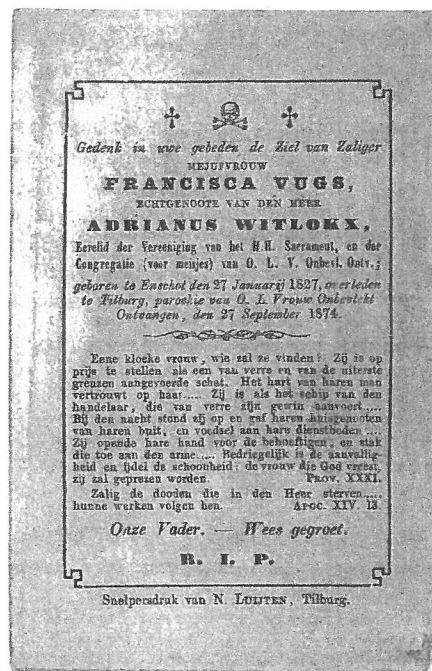
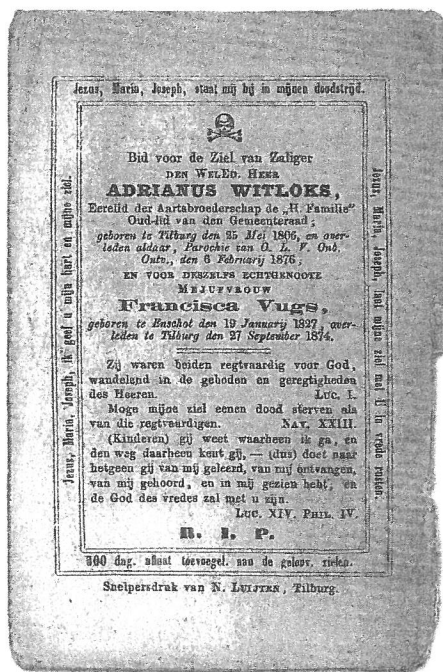
De oude brouwerij aan de Schans in Tilburg, collectie Regionaal Archief Tilburg.

bierbrouwer. In 1840 staat hij in het Haar-ense bevolkingsregister ingeschreven op het Kerkeind. Hij woont daar in bij zijn drie ongehuwde ooms die dan al in de zes-ting zijn en te boek staan als brouwers. In-wonend zijn dan ook nog twee knechten en drie meiden. Ook een nichtje van Petrus Martinus, Petronella Oomen uit Venray woont bij de drie vrijgezelle ooms in. Petrus Martinus is op 11 november 1802 in Tilburg gedoopt en ongehuwd overleden te Haaren op 14 juni 1868. Petrus Martinus koopt in augustus 1859 voor f 1.000 "een landbouwershuis, schuur, stal, arbeiderswoning, erven tui-nen en boomgaard, gelegen te Haaren na-bij den Toren".¹⁰ De verkoper is zijn ach-terneef Willibrordus Cools, gemeente-raadslid en leerlooier te Tilburg. Het ge-kochte stond op de hoek van het Lange-

weg en de Tempeliersweg. De boerderij zou later bekend worden als de woning van Engeltje Witlox. De boerderij lag aan de Tempeliersweg en het arbeidershuisje stond aan het Kerkeind. Het gekochte was in juni 1859 door Cools ook al publiek te koop aangeboden maar was toen opgehou-den.¹¹ Petrus Martinus had toen wel een stuk bouwland aan de huidige Langeweg kunnen kopen. Cools verkoopt in 1859 nog verschillende andere percelen grond in Haaren. Voor het grootste gedeelte zijn het de goederen die zijn grootvader Willi-brordus Kools in 1783 verkreeg bij de de-ling tussen de erven Lombarts-van Liemd.

Voor de derde keer: de gebroeders Witloxx

Het brouwen van bier in Haaren was een echte familieaangelegenheid. In de familie Witloxx werd tot drie maal op een rij door

Bidrentje Adrianus Witloks en Francisca Vugs, collectie RAT.

ongehuwde broers uit één gezin gebrouwen. De eerste broers waren Arnoldus, Antony Francis, Francis en Jan Witloxx. Enkel Arnoldus zorgde, zoals hierboven te lezen is, voor nageslacht. Antony Francis Witloxx werd in 1810 bij de invoering van de Franse wetgeving benoemd tot Maire van Haaren. Na de Franse tijd was zijn titel beurtelings Schout-Civil en burgemeester. Op 31 december 1820 trad hij af.¹²

Voor de raadsvergaderingen hoefde burgemeester Witloxx niet ver te gaan. In die tijd was de raadkamer namelijk ondergebracht in een ruimte in de dorpsschool die stond aan het Kerkeind aan de overkant van de huidige Torenstraat dus naast Witloxx's brouwerij.

Als Antony Francis Witloxx op 19 oktober 1846 te Haaren ongehuwd overlijdt zijn de vijf kinderen van zijn broer Arnoldus als erfgenaam aangewezen. Voor de aangifte voor het recht van successie wordt zijn vermogen geschat op ruim drieëntwintigduizend gulden.

De tweede broer Francis overlijdt te Haaren op 22 juni 1849 op het Kerkeind.¹³ Erfgenamen zijn wederom de vijf kinderen van zijn broer Arnoldus. Zijn ongehuwde broer Jan is ook nog in leven maar hij doet afstand van zijn erfdeel ten gunste van zijn neven en nichten. Weliswaar woonde Francis samen met zijn twee broers in de brouwhoeve maar hij was daar geen eigenaar van. Tot zijn nalatenschap behoorde twee boerderijen; een boerderij in de Gever en een boerderij aan de Lage Raam. Het vermogen verschilde niet veel met dat van zijn eerder overleden boer Antony Francis; bijna 22.000 gulden. De derde broer, Jan Witloxx, overleed op 30 november 1860. De twee nog in leven zijnde kinderen van Arnoldus Witloxx en de enige dochter van Maria Adriana Witloxx zijn erfgenaam. Tot de nalatenschap behoort de brouwhoeve aan het Kerkeind en verder nog 42 percelen grond en diver-

se obligaties. Totaal goed voor ruim 41.000 gulden.¹⁴

Het recht van de gruit

De brouwerij is in de familie Witloxx gekomen door het huwelijk tussen de Tilburger Adriaan Witloxx en de Haarense Adriana Lombarts. Ze zijn op 1 juni 1767 in Haaren getrouwd. Adriana Lombarts is op 21 april 1807 te Haaren begraven. Adriaan Witloxx overlijdt op 26 oktober 1823. Hij krijgt op 26 februari 1768 een borgbrief van Tilburg naar Haaren. Adriaan Witloxx neemt de brouwerij over van zijn schoonvader. Adriaan laat in 1823 twee brouwerijen na; de brouwerij te Haaren en de familiebrouwerij in Tilburg aan de Westheijkant. Verder laat hij een boerderij te Haaren aan de Gever na en één aan de Stokhasselt in Tilburg.¹⁵ In 1802 koopt hij samen met Adriaan Mombers¹⁶ en de Udenhoutse brouwer/burgemeester Wilhelmus Pijnenborg voor f 305 "het recht van de gruit van Oisterwijk met de dorpe daartoe behorende namentlijk Tilburg, Haaren, (Moer)Gestel, Helvoirt Esch en voorts zoverre de eenige van Oisterwijk is gaande zijnde Udenhout, Berkel, Enschoot en Heukelom." Verkoper is mr. Nicolaas Johan van Hanswijk uit Amsterdam.¹⁷ Sef Derkx legt in zijn artikel Bier in Limburg uit wat het recht van de gruit inhield.¹⁸ Gruit was een kruidenmengsel dat de middeleeuwse brouwers aan het bier toevoegden om het te conserveren en smaak te geven. Een voorloper van de hop dus. Gruit is ook de benaming voor een belasting die de brouwer aan de landsheer moest betalen. Er mocht niet gebrouwen zonder gruit en gruit kon alleen gekocht worden in het gruihuis van de heer die streng liet toezien dat hij zo zijn revenuen uit de dorst van de bevolking toegeschoven kreeg. Gruit was een kruidenmengsel, waarvan de samenstelling niet precies bekend is. Vast staat dat dit van streek tot

streek en van tijd tot tijd verschillend is geweest. Toch is er één plant die telkens genoemd wordt: de gage. Gage (*Myrica Gale* L.) is een heesterachtige plant van de heide en het moeras in Noord- en West-Europa. Ze gedijt vooral op voedselarme, zure grond zoals de verlande armen van de Maas, woeste grond die niet in cultuur gebracht was als weiland of akker. De gage werd na de bloei verzameld om gedroogd en gemalen te worden. Maar het bleef niet bij gage alleen. De gruit was immers een mengsel van kruiden. Schijnbaar werd er lustig en vrolijk geëxperimenteerd met kruiden als salie, laurier, rozemarijn, hars, serpetein, duizendblad en koriander. Wat dit betekende voor de smaak, laat zich slechts gissen.

De gruit werd verkocht in het gruihuis door de gruter, een beroepsnaam die later een bekende familienaam zou worden. De gruter bracht de brouwer niet alleen de prijs van de gruit in rekening. Hij inde meteen de belasting op het te brouwen bier. Een gedeelte van de belastingopbrengst stak hij in eigen zak, de rest vloeide in de schatkist van de landsheer. De gage groeide op grond die niet in cultuur gebracht was en die grond was in eigendom van de landsheer, dus had hij het recht op een vergoeding. Als er nou maar genoeg bier gedronken werd en dus gruit verbruikt liepen de inkomsten op.

In de veertiende eeuw voltrok zich in Nederland een belangrijke verandering. Gruitbier vond steeds minder aftrek en steeds vaker liet de drinker zich een pot hobbier voorzetten. Hobbier werd geïmporteerd uit Noordduitse Hanzesteden als Lübeck, Wismar, Rostock, Hamburg en Bremen. Met duizenden werden jaarlijks de vaten in Nederland aangevoerd. Steeds luider gingen brouwersstemmen op om ook hier bier te mogen brouwen met hop (hoppenbrouwers!). Aanvankelijk zag de overheid daarin weinig brood omdat hier-

door de inkomsten uit de gruit zouden teruglopen. Beetje bij beetje bond men door de nood gedwongen in, waarbij men wel zo handig was om in plaats van een gruitaccijns een hobbaccijns in te stellen. In 1321 kregen de brouwers van Rijnland, Kennemerland en West-Friesland toestemming van de graaf van Holland om hobbier, naar Hamburgse receptuur, te mogen brouwen. Leiden, Delft en Haarlem volgden spoedig. Het Hollands hobbier veroverde leidende positie op de biermarkt, ten koste van de import-hobbieren. De 'hobbier' spoelde over het hele land. De verdringing van de gruit door de hop ging gepaard met een grote opbloei van het brouwbedrijf. Dat zal betekend hebben dat het door de brouwers gekochte recht van de gruit geen kapitalen meer opgebracht zal hebben. Uit een inventaris van de brouwerij blijkt dat de familie Witloxx zowel in de brouwerij te Haaren als die in Tilburg Gelderse en Vlaamse hop gebruikt.

De familie Lombarts

Door het huwelijk tussen Adriaan Witloxx en Adriana Lombarts is de brouwerij aan het Kerkeind in de familie Witloxx gekomen. De familie Lombarts is een oud Brabantse geslacht dat vanouds gegoed was te Oisterwijk en Haaren. Aert Lombarts, geboren omstreeks 1604 te Haaren en wonende aldaar bij de kerk was rentmeester van zijne koninklijke Majesteits Domeinen. Tenminste drie van zijn nakomelingen schoten koning bij het Haarense St-Jorisgilde. Op de koningsschildjes komt het wapen van de familie voor, een gedeeld schild; rechts een ossekop en links gedeeld: boven vier lelies als lanspunten naast elkaar; onder een vijfpuntige ster. Het schildhoofd toont een helm en ossekop.

De familie Lombarts had in Haaren uitgebreide bezittingen, veelal in de nabije omgeving van de oude parochiekerk aan het

Kerkeind. Hun bezittingen strekten zich vrijwel aaneengesloten uit van de Gever richting de oude Toren en via het Tempeliersdal tot aan het Holleneind.

De boerderij aan de Gever op de hoek met de Torenstraat is in 1880 eigendom van de erven van Adriaan Witloxx. Bij de oude toren was de brouwerij met de woning/herberg gelegen. Vanouds hoorde er een flink stuk grond bij dat achter de brouwerij was gelegen en zich uitstreckte richting de Bossebaan. Die grond lag ook aan weerszijden van het begin van wat nu de Torenstraat heet. Aan de ene kant van de Torenstraat lag de brouwerij met de woning en aan de andere zijde stond rond 1832 nog een schuur met boomgaard en een vijver tot vermaak. Die boomgaard en vijver lag achter verscholen achter de oude school (thans Langeweg) aan het Kerkeind. De boerderij die nu bekend staat als de woning van Engeltje Witlox hoorde ook tot de bezittingen van de familie Lombarts. Anthony Willem Lombarts wordt op 11 april 1783 in Haaren begraven. Zijn vrouw was op 22 augustus 1761 begraven in Haaren. Als in 1783 de erfenis gedeeld wordt tussen de vier kinderen van Anthony Willem Lombarts en Alegondis Martinus van Liemd komt die boerderij toe aan Willibrordus Kools als man van Hendrina

Lombarts. Hierboven hebben we gezien dat ruim vijfenzeventig jaar later deze weer verkocht wordt aan de toenmalige Haarense brouwers. Bij de deling uit 1783 krijgt Adriaan Witloxx als man van Adriaantje Lombarts de brouwerij toebedeeld. Die wordt dan omschreven als: "een huis, brouwerij met zijn toebehoren, schuur, schop, jeneverstokerij en een aangeglegen erf van zeven lopense te Haaren aan de kerk." Ook een perceel akkerland achter het woonhuis van vijf lopense valt hem ten deel. Zoon Wilhelmus Lombarts krijgt de onverdeelde helft in een zekere hoeve lands met $\frac{1}{4}$ in 12 buunder, speciaal in een huis, schop en bakhuis en weide daar het huis in staat met de hof van 3 lopense gelegen aan het Holleneind. Het betreft een Brabants leen dat Anthony Lombarts in 1751 voor een koopsom van 1200 gulden had aangeschaft.¹⁹ Wilhelmus Lombarts vestigde zich in Tilburg waar zijn kinderen uit het huwelijk met Petronella Johanna Cuijsters geboren werden. De boerderij aan het Holleneind bleef in zijn bezit en kwam terecht bij zijn dochter Adegundis Maria Lombarts (1763-1834) die gehuwd was met de Tilburger Petrus Sebastianus Brouwers. De boerderij, thans Holleneind 27, staat nog bekend als Brouwershoef. Dat kan een verwijzing zijn naar

Brouwershoef aan het Holleneind 2006, foto F. Scheffers.

het beroep van de vroegere eigenaren maar ook naar de achternaam van de negentiende eeuwse eigenaar. Het huidige pand dateert van de jaren dertig. Het verving de oude boerderij die tevoren was afgebrand.²⁰ Tegenwoordig is het pand eigendom van de familie Van den Oever. Een zoon van bovengenoemde Willem Lombarts, Antonie Francis Lombarts (1761-1821) was brouwer te Tilburg "in het Nieuwland".²¹ Daarnaast was hij bouwman en lakenfabrikant.

Willem Lombarts kreeg bij de erfdeling in 1783 ook een "woonhuis met agterhuis, schop, schaapskooi, bakhuis en schuur met gronden en driesen voor en bezijden met den eershof aan de Raam." Zijn grootvader Willem Adriaan Lombarts had deze boerderij, dat ook een Brabants leengoed was en bekend stond als 't goed te Gesel, in 1713 gekocht.²² Bij de leenverheffing in 1634 wordt het als volgt omschreven:

"een groot woonhuys ende achterhuys van ses gebonten met een schaepskooie ende backhuijs etc. met den Eershoff geheel omgraven wesende". Bij een erfdeling tussen de drie kinderen van Willem Lombarts en zijn vrouw Petronella Johanna Cuijsters werd de boerderij genaamd Duijtsert Hof aan de raam toebedeeld aan Wilhelmus Walterus Mutzaarts als man van Maria Catharina Lombarts.²³ De boerderij werd later door het bisdom gekocht voor de stichting van het Groot Seminarie.²⁴

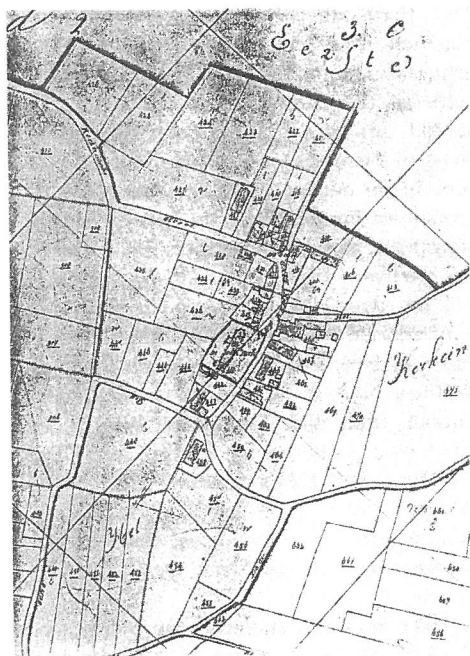
De laatste erfgenaam van het echtpaar Lombarts-van Liemd was Reijnier Helsemans als man van Lucia Lombarts. Hij krijgt een hoeve toebedeeld bestaande uit: "een huijzinge, schuur, schop en bakhuis groot vier lopense te Haaren aan den Heuvel omtrent het groene plein. De boerderij lag aan de Heuvelstraat. De bijbehorende landerijen lagen achter de boerderij langs de huidige Kerkstraat: de omgeving van de Linde- en de Esdoornlaan.

Antonij Willem Lombarts was behalve

bierbrouwer ook herbergier. In de herbergen gingen regelmatig gasten met elkaar op de vuist. Als het werkelijk uit de hand liep werd een proces verbaal opgemaakt voor de schepenen. In 1737 wordt tijdens een caféruzie de huisraad van Anthonij Lombarts vernield door de Oisterwijkse molenaar Gijsbert van Mierlo. Op dezelfde dag bedreigt deze ook de Oisterwijkse schepenen Van der Henst. Gijsbert kreeg ruzie met Lombarts omdat die geen tijd voor hem vrij wilde maken om wat zaken met hem door te nemen. Lombarts had namelijk zijn handen vol aan twee bruidsparen, de gebroeders Van Abeelen die tegelijkertijd trouwden en dat in zijn herberg vierden. Van Mierlo werd daarop zo kwaad dat hij met zijn knecht "stoelen, banken, kannen en glaasen door elkanderen en aan stukken heeft gesmeten". Ook heeft hij een fles door de raam naar de keuken gesmeten. De knecht van Van Mierlo heeft vervolgens ook nog de dienstmaagd van Lombarts aangevallen en haar een snede over het aangezicht toegebracht. Tot slot heeft hij met een houweel met groot geweld op een tafel en naar het hoofd van de huisvrouw van Lombarts gestoten. Hij miste haar echter zodat alleen een beddepan van de muur naar beneden kwam en de muur werd beschadigd. Of dat al nog niet genoeg was zijn Van Mierlo en zijn knecht Timmermans 's nachts om drie uur naar de gereformeerde schepenen chirurgijn Stephanus van der Henst te Oisterwijk getogen om deze en zijn huisvrouw te bedreigen. Deze misdragingen komen hem duur te staan. Hij wordt voor 25 jaar verbannen.

In 1781 verklaren de officier en regenten van Haaren dat "Antonij Willem Lombarts, bierbrouwer wonende tot Haaren voor zoo veel ons bekend is de tarwe, garst, spelt, halver en mout welke deselve inslaat niet anders als tot deselver brouwerij gebruikt en daar geen negotie (handel) mee drijft".²⁵

Antonij Willem Lombarts had de brouwerij toebedeeld gekregen uit de nalatenschap van zijn ouders Willem Adriaan Lombarts, gedoopt te Moergestel op 6 juli 1661 en begraven te Haaren op 12 maart 1726 en Hendriksken Adriaans, die op 24 januari 1733 in het kruiskoor van de Haarensse kerk is begraven. Het echtpaar is op 11 januari 1685 in Haaren getrouwd. Willem Lombarts heeft in 1681 koning geschoten bij het St-Jorisgilde in Haaren en ter gelegenheid daarvan een zilveren schildje laten maken. Ook zijn vader was koning van dit gilde in 1649.²⁶ In 1733 delen de kinderen Lombarts-Adriaans de nalatenschap van hun ouders.²⁷ Hendrik van Eijndhoven als man Lusia Lombarts kreeg een boerderij aan de Raam toebedeeld. Peternel Lombarts, weduwe van Antonij van Eijndhoven ontving een boerderij in de Belversestraat. Michiel van Liemde als man van Adriaan-

Kadastraal kaartje omgeving oude toren.

tje kreeg een aantal percelen grond net als Jan Kerkhofs als man van Helena.²⁸ Zoon Antonij kreeg toebedeeld "een hujs, brouwerij met sijn toebehoren, schuur, schop en aangelegen erf van zes lopense". Hij moest wel wegens overbedeling duizend gulden uitkeren aan zijn zusters Helena, Adriaantje en Peternel. De belendende erven van de brouwerij zijn van de weduwe Jacobus Lombarts, Jan Peter Lombarts, de straat aan de voorzijde en het erf van het Groot Gasthuis aan de achterzijde.

Bij de aanvang van het kadaster rond 1828 blijkt dat de brouwerij op het Kerkeind uit twee brouwerijen bestaat. Een aanwijzing hiervoor is ook te vinden in een erfdeling uit 1736. In die deling tussen de erfgenamen van Jacobus Adriaan Lombarts en Maria Peter Vugts wordt namelijk ook een brouwerij verdeeld in Haaren bij de kerk. Jacobus is een broer van de hierboven genoemde Willem Lombarts. Zo zal ook in de achttiende eeuw al door twee broers in Haaren zijn gebrouwd. De brouwerij wordt toebedeeld aan Peter van de Pas als man van Adriana Lombarts.²⁹ Hij erft: "een hujs genaamd St Joris, schuur, schop, brouwerij met haar toebehoren te weten ketel, cuijp, bakken met al de vaaten, mitsgaders hoff, boomgaart en aangelege erve van vijf lopense bij de kerk". Als omliggende erven worden genoemd: het erf van Anthony Willem Lombarts, de straat, een erf van Antony Willem Lombarts en de steeg van het Kerkhof. De naam van het huis; St Joris houdt wellicht verband met de betrokkenheid van de familie Lombarts met het St-Jorisgilde. Dit gedeelte van de Haarensse brouwerij blijft twee generaties in de familie Van de Pas. In 1772 komen we de brouwerij tegen in een erfdeling tussen de kinderen van Peter van de Pas en Adriaantje Jacob Lombarts. Aan Annemie Jan Lambert Pijnenburg weduwe wijlen Gerrit van de Pas ten behoeve van haar onmondige kinderen Adriaantje, Johanneke

en Marieke en het kind of kinderen waarvan zij hoopt in de aanstaande maand te verlossen³⁰ krijgt toebedeeld: "een hujs, schuur, schop, brouwerij en stallinge met al het brouwgereedschap zoo vaten tonnen als andersins, het duivenkot met de duiven, den hof en boomgaard groot samen zes lopense gelegen te Haaren aan de groote kerk". Als de weduwe Van de Pas op 12 september 1773 hertrouwt met Bastiaan Francis van den Boer wordt ten behoeve van de drie minderjarigen uit haar eerst huwelijk een inventaris opgemaakt waarin de brouwerij nog voorkomt. Als in 1807 de drie kinderen van Gerrit van de Pas en Annemie Pijnenburg delen komt de brouwerij niet meer voor.³¹ Wel komt nog een huis met stal schuur, schop, hof en erf aan het kerkeind bij de toren voor in de verdeling die geëerfd wordt door Maria (later) gehuwd met Adriaan Jan Boons. Voor die tijd zullen beide delen van de brouwerij(en?) weer herenigd zijn. Voordat de broers Jacob en Willem Lombarts bier brouwden op het Kerkeind was de brouwerij in handen van hun oom Anthony Lombarts. Deze was onderrentmeester der domeinen. Hij was op 12 oktober 1639 in Haaren gedoopt en overleed kinderloos voor 1691. Weliswaar was hij twee keer gehuwd maar beide huwelijken bleven kinderloos. Op 14 februari 1677 trouwde hij in Oisterwijk met Cathalijn Jan Robben. In 1689 maakt Antony een akkoord met zijn zwager Aart Jan Robben over de erfenis van zijn eerste schoonouders. Daaruit blijkt dat zijn schoonouders Robben ook een brouwerij bezaten te Berkel.³² Het tweede huwelijk vindt plaats op 29 oktober 1684 met Anna de Weer dochter van de Oisterwijkse brouwer en wijnhandelaar Jan Gielis de Weer³³ en weduwe van Gijsbert van Arensma. Anthony Aert Lombarts is overleden voor 1670. Zijn tweede vrouw wordt op 26 mei 1717 in de kerk te Oisterwijk begraven. Zijn erfenis

blijft lang onverdeeld. Op 18 november 1732 wordt die uit elkaar gedaan. Maria Willem Aert Lombarts, weduwe Adriaan van Iersel en Jenneke Willem Lombarts, weduwe Adriaan Pijnenburg delen dan met Hendrikske Adriaans de weduwe van Willem Adriaan Aert Lombarts. De weduwe Willem Lombarts krijgt de brouwerij toebedeeld: "een hujs, schuer, backhuijs en brouwerije met vier lopense land en zes roede soo lant als hof met de dries bij het hujs in een perceel groot zes lopense aan de kerk". De weduwe was overigens zelf absent, mogelijk zal ze toen al ziek zijn geweest aangezien op 24 januari 1733 begraven wordt.

Een erfdeling uit 1683 schept meer duidelijkheid over de splitsing van de brouwerij in twee gedeelten.³⁴ In dat jaar wordt de erfenis van Aart Nicolaas Lombarts en Heijltje Willem Joost Schouten gedeeld. Aart is geboren te Haaren in 1604 en overleden voor 1670. Hij is rentmeester der domeinen van zijne koninklijke majesteit. Het echtpaar Lombarts-Schouten heeft vier kinderen die de volwassen leeftijd hebben bereikt. In 1683 zijn de zonen Willem en Joost al overleden zodat hun kinderen erven. In de deling wordt een woonhuis, schuur en brouwerij bij de kerk in Haaren afgesplitst van een woonhuis bij de kerk. De brouwerij gaat naar zoon Anthony terwijl het woonhuis naar Adriaan gaat. De minderjarige kleinkinderen krijgen ieder onder andere een boerderij in de Raam. Anthony blijft in Haaren maar zijn broer Adriaan trekt naar Moergestel toe en krijgt daar kinderen bij Zycken Jacob Dennis Mutsaerts. Hij is daar schepen, herbergier en bierbrouwer. Vanwege de kinderloze huwelijken van zijn broer komen zijn nakomelingen in bezit van de Haarensse brouwerij.

In 1647 delen de kinderen van Marie Jan Willems van de Camp uit haar eerste en tweede huwelijk.³⁵ De eerste keer is ze ge-

huwd met Jan Mathijs Schellens. Het tweede huwelijk is met Nicolaas Joost

Lombarts. De Lombartsen krijgen de brouwerij uit deze erfenis toebedeeld.

1. Ad van den Dries-van der Velden, *Het Brabant van Toen*, 1979, pagina 131.
2. RHC Tilburg, *Oisterwijk*, R. 596 f 206, 1783.
3. Notarieel archief Tilburg, inventarisnummer 522/190 9 augustus 1888.
4. Gemeentearchief Haaren, nummer 794.
5. A. van Oirschot, in: *De monumenten van Haaren, Helvoirt, Esch en Biezenmortel*, 2002, p. 32.
6. *Inventaris nr. 510/2 5 februari 1876*.
7. *Inventaris nr. 510/23 17 februari 1876*.
8. *Inventaris nr. 520275 14 december 1886*.
9. C.H.J. van den Brekel, *Kroniek van de geslachten Pijnenburg en Van den Brekel*, 19993, p. 1038. Not. archief inv.nr. 464 II, 1887 272 t/m 286. Het is niet de weduwe Mombers die het complex verkoopt maar de ongehuwde Adriana Petronella Mombers en de familie Stael, nakomelingen van haar tante Maria Stael-Mombers samen de enige overgebleven nakomelingen van het echtpaar Mombers-van Liempt.
10. Notarieel archief Tilburg Inventaris nr. 420/98 24 augustus 1859.
11. Notarieel archief Tilburg inventaris nr. 420/64 en 71 1 juni en 15 juni 1859.
12. P.J.M. Wuisman, "Burgemeesters van Haaren" in: *De Kleine Meijerij*, jrg.22 (1971) p. 61.
13. Memorie van Successie, kantoor St Oederode inventarisnummer 63 memorie 337.
14. Memorie van Successie, kantoor St Oederode inventarisnummer 79 memorie 102.
15. Memorie van Successie, kantoor Tilburg, inventarisnummer 12 memorie 58.
16. Dit zal waarschijnlijk de vader zijn van Augustinus Mombers die later huwt met zijn kleindochter Maria Adriana Witlokx.
17. R. 473 f 89v 1802. F.A.J.M. Scheffers, "De adellijke hoeve de Vorselaer", in: *De Kleine Meijerij*, jrg.44 (1993) p.93.
18. Sef Derkx, *Bier in Limburg. De bruisende geschiedenis van brouwers en drinkers*, Weert 1990 te vinden op de website: www.limburgsmuseum.nl.
19. F. Smulders, "Een Brabants leen aan het Holeneind", in: *De Kleine Meijerij*, jrg. 8 (1954/1955) p. 15.
20. zie noot 5 pagina 28.
21. Notarieel archief Tilburg, Inventaris nr. 153, 1804.
22. F. Smulders, "'t goed 'Te Gesel' aan de Raam", in: *De Kleine Meijerij*, jrg. 8 (1954/1955) p. 2.
23. Notarieel archief Tilburg, Inventaris nr. 153, 1804.
24. A. van Oirschot, in *De monumenten van Haaren, Helvoirt, Esch en Biezenmortel*, 2002, p. 55.
25. R. 596 f 50 30-7-1781.
26. W.H.Th. Knippenberg, "Het gildezilver in de Kleine Meijerij; het St-Jorisgilde uit Haaren", in: *De Kleine Meijerij*, jrg. 40 (1989) p. 132.
27. R. 590 f 24v 11-4-1733.
28. Dit echtpaar laat aan de Haarensse kerk een huisje en twee lopense land na. Broeder Adelbertus, "Een wilsbeschikking in Haaren in 1769", in: *De Kleine Meijerij*, jrg. 21 (1970) p. 72.
29. Over zijn achterkleinzoon: F.A.J.M. Scheffers, "Een familiehistorie aan de hand van twee oude fotoportretjes", in: *De Kleine Meijerij*, jrg. 48 (1997) p. 93.
30. Het kind waarvan Annemie van de Pas-Pijnenburg zwanger was zal doodgeboren zijn of kort na de geboorte zijn overleden. Op 23 december 1772 wordt in Haaren namelijk een kind van de weduwe van Gerit van der Pas begraven.
31. R. 599 f 146 22-12-1807.
32. W. de Bakker, "Robben uit Leynen alias Van de Plas, vooral te Udenhout", in: *De Brabantse Leeuw*, jrg. 31 (1982) p. 154.
33. G. Berkelmans, "Notaris Gielis de Weer en de zijnen", in: *De Kleine Meijerij*, jrg. 19 (1966) p. 85.
34. R 377 f 28 1683.
35. R. 341 f 50v 18 mei 1647.